

FALSAFA TARIXIDA ELLINIZM OQIMINING TUTGAN O'RNI

Davronov Ziyot Davronovich.*F.f.d., professor.***Salimov Baxriddin Lutfullaevich.***TDTr.U dotsenti.***Olimjonov Abdulqodir Lutfiddin o'g'li.***TDTr.U talabasi.*

Annotatsiya: *Falsafa tarixida Ellinizm oqimi ham o'zining falsafiy fikrlari bilan ajralib turadi. Janubiy Italiyadagi Eliya shahri nomi bilan bog'langan. Eramizgacha bo'lgan VI asrning oxiri V asrning boshlarida paydo bo'lgan. Ellinistlar ta'limotini asoslanishida Parmenid va uning shogirdi Zenon Eleyskiylarning xizmati katta bo'lgan. Ellinizmni paydo bo'lishida pifagorchilar va Ksenofon fikrlari ta'sir qilgan.*

Kalit so'zlar: *Ellinizm, Ksenofan, Parmenid, Zenon, melisslardir, stoiklar.*

Abstract: *In the history of philosophy, the current of Hellenism is also distinguished by its philosophical ideas. It is connected with the name of the city of Elia in southern Italy. It appeared at the end of the 6th century BC and at the beginning of the 5th century. The services of Parmenides and his student Zeno Eleyskii were great in establishing the Hellenistic doctrine. The ideas of Pythagoreans and Xenophon influenced the emergence of Hellenism.*

Key words: *Hellenism, Xenophanes, Parmenides, Zeno, Melissas, Stoics.*

Falsafa tarixida Ellinizm oqimi ham o'zining falsafiy fikrlari bilan ajralib turadi. Janubiy Italiyadagi Eliya shahri nomi bilan bog'langan. Eramizgacha bo'lgan VI asrning oxiri V asrning boshlarida paydo bo'lgan. Ellinistlar ta'limotini asoslanishida Parmenid va uning shogirdi Zenon Eleyskiylarning xizmati katta bo'lgan. Ellinizmni paydo bo'lishida pifagorchilar va Ksenofon fikrlari ta'sir qilgan.

Ellinizm ta'limotida insonlar olamni tarki dunyo qilish emas, balki o'zlarida burch va xarakterni tarbiyalash uchun harakat qilishi lozim. Shu bilan birga bu oqimning tarafdorlari xudo haqidagi xalq faoliyatini tanqid qilganlar. Ksenofanning fikricha, xudoni, xalqni o'zi yaratgan. Aslida xudolar odamlarni o'zidan farq qilmaydi. Ksenofan Gomer va Gesiodlar tomonidan xudoni tasvirlanishi bu axloqsizlik va haqiqatdan uzoqlashishdir, deb ko'rsatdi.

Ksenofanni tushunishicha efioplarni xudosi qora frakiylarning xudosi esa ko‘kko‘z va ularning sochi qo‘ng‘ir rangdadir. Agar xo‘kizlar, otlar, sherlar ham tasviriy san‘at bilan shug‘ullanganda edilar, ular ham o‘zlariga o‘xshagan xudolarni tasvirlab chizgan bo‘lardilar. Xudoni insonlar bilan umuman aloqasi yo‘q. Bundan tashqari xudo harakatsiz. Xudo sharsimondir. Bu fikrlar eleyliklar tomonidan qayta tahlil qilindi va ba‘zilar ularning ta’limotini rivojlantirdilar. Demak, ellinizmning asosichisi Ksenofandir. Ammo u Eleyda tug‘ilmagan. Tug‘ilgan joyi Kolofondir. Kolofon shahrini persidlar bosib olgandan so‘ng Ksenofon o‘z shahrini tashlab darvesh sifatida safar qilib yuradi. U shoir va ashulachidir. So‘ngroq Eley shahrida muqim topadi va ijod qiladi. Uning safdoshlari Parmenid, Zenon va Melisslardir. Ular ham Ksenofon ta’limotini targ‘ib qildilar va falsafada Ellinistlar deb atay boshladilar.

Ellinistlar ta’limotinin davomchilari Stoiklar oqimidir. Bu oqim qadimgi Rimda paydo bo‘lgan. Stoiklarning vakillari Sitseron, (eramizdan avvalgi 106-43 yillar) Seneka (eramizdan avvalgi 4 miloddiiy 65 yillar), Epiktet (taxminan 50-138 yillar) Mark Avreliy (121-180 yil)lardir. Ular qadimgi greklarning ta’limotiga suyanib faoliyat ko‘rsatdilar. Ularning fikricha insonlar guruhlarining organik qismi emas, balki umumiy davlat ichidagi individdir. Umumiy huquqning sub’ektidir. Insonlar oliy kosmosning bir qismidir. Inson tafakkuri olamning tafakkuriga dahldor bo‘lganligi uchun olam tafakkuri inson tafakkuriga aloqadadir.

Stoiklar ta’limoti, aniqroq aytilsa, shaxsiy baxtni ta’minlashga qaratilgan. Ular har bir insonga tashqi holat va kuchlardan erkin bo‘lishni tavsiya etadilar. Agar, deydi ular, biz o‘zimizning shaxsiy quvonch va baxtimizni qurmoqchi bo‘lsak, imkoniyati boricha nazorat qilinmaydigan tashqi omillardan ozod bo‘lishni o‘rganishimiz va o‘zimiz nazorat qilaoladigan, o‘zimizning ichki olamimiz ichida yashashni o‘rganishimiz kerak. Demak, ularning (Stoiklarning) fikricha inson baxti biron-bir tashqi noz-ne‘matga bog‘liq emas. Quvonchli, baxtli hayotning manbai, uning asosiy sharti – ezgu hayot kechirishdir. Ezgulikni asosi bilimli bo‘lishdir. Stoiklarning asosiy maqsadlari shular edi. Bu esa keyinchalik paydo bo‘lgan tasavvufchilar ta’limotiga o‘xshaydi. Sababi, stoiklar ham kinniklar ham jamiyatdan uzoqlashib, sodda va bir qadar ibtidoiy hayot kechirishni targ‘ib qilganlar. Kiniklar antik davrdagi Sokrat maktablaridan biridir. Stioklardan Seneka “Sen bilan nimaiki ro‘y bermasin barini xuddi o‘z xoxishing bilan ro‘y berayotgandek qabul qilishing kerak. Shuning uchun sen hamma narsa xudoning irodasi bilan ro‘y berayotganini bilgandek xohlashing kerak” deb yozgan edi. Bu fikri bilan Seneka, insonda tashqi olamga axloqiy-asketik munosabat va ichki his-tuyg‘uni shakllantirish va tarbiyalashni orzu qilgan. Ya’ni inson o‘z taqdirida tashqi o‘zgarishlarga nisbatan xotirjam – stoik bo‘lishi zarur.

Stoitsizm o‘sha vaqtda oliy tabaqalarning quroliga aylangan. Rimning oliy tabaqalari insonlarni burch va vazifalarini tushuntirishda bu ta’limotdan foydalanganlar. Rim imperiyasiga xizmat qildirganlar. Qadimgi Rimda Sitseron ta’limoti ko‘zga tashlandi. Uning falsafiy fikrlarini aks ettirgan asarlar keyinroq, O‘rta asrlarda diqqatga sazovor bo‘ldi. Rimda epikurizm, kiniklar, sofistlar, stioxlar ta’limotlari paydo bo‘lganligi va davom etganligi Rim imperiyasini rivojlanishiga olib keldi. Bu oqimlarning fikrlari Rim mafkurasini tashkil topishida muhim manba bo‘lib xizmat qildi. Siyosat, huquq, demokratiya, davlat boshqaruvi sohasidagi falsafiy fikrlarni o‘rtaga qo‘yishiga sabab bo‘ldi.

Qadimgi davr falsafasini rivojlanishi ko‘proq xristianlik dinining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq. Ma’lumki, xristianlik dini birinchi asrda Falastin hududida paydo bo‘ldi. Bu din eramizning V asrgacha Rim imperiyasini geografik hududida tarqaldi. So‘ngroq esa Sharqiy Suriya, Armaniston, Efiopiya mamlakatlariga tarqaldi. Ayniqsa, birinchi ming yillikni ikkinchi yarmiga kelib dunyoning ko‘pchilik mamlakatlarida ham shakllandi. Xristianlikni shakllanishi bilan iudaizmning ko‘pgina xususiyatlari inkor etildi. Mazkur din o‘z xarakteri bilan yakka xudolikni targ‘ib qildi. Azob-uqubat ko‘rish tabiiy bo‘lib, kelajakda esa narigi dunyoda hur farovonlik hukmronlik qiladi. Bu hayot qiynoqlariga bardosh berish insonning burchidir, deb targ‘ib qildi, xristianlik tarafdorlari. Ularning fikricha, borliqni faqat xudoning o‘zi boshqaradi. Unda kuch-quvvat, bilim, zakovat, ijod, bunyodkorlik mavjud. Insonlar esa xudoning ijodidir. Xristianlikning asosiy g‘oyasi xudo-odam- Iisus Xristos faoliyati bilan bog‘liq. Xristianlikning aqidalari, e’tiqod talablari huquqiy, ahloqiy normalari cheklanish va taqiqlar Bibliya hamda boshqa muqaddas kitoblarda o‘z ifodasini topgan. Bu dinda ko‘rsatilishicha, Xristos o‘zining qiynoqlarga chidamliligi bilan dunyo zolimligini yengadi va insonlarni gunohlarini o‘ziga oladi. /am-g‘ussalardan qutultirish uchun o‘zini qurbon qiladi. Xudoning amriga bo‘yinso‘nmagan insonlar Olloh sharafiga muyassar bo‘laolmaydilar. Xristianlik insonlardagi sabr-chidamlilikni, qiynoqlarga tan berish kabi sohalarga birinchi o‘rinni beradi. Rim imperiyasida davlat diniga aylantirilgan. Tarixiy taraqqiyot ta’sirida (Rim imperiyasining /arbiy va Sharqiy) bu din ikkiga bo‘lingan. Bular: xristianlik cherkovining katolitsizm (/arbiy qismi), pravoslavie (Sharqiy qism)larga ajralgan. Bunday bo‘linish 1054 yilda sodir etilgan bo‘lsada, lekin bu jarayon XIII asrning boshlarida tugatilgan. Xristianlik Rossiyada X asrning oxirida Vizantiyaning ta’sirida tarqalgan.

Falsafiy qarashlar orqali o‘sha zamon madaniyati, hayoti, davlati, jamiyati o‘rganiladi. Insonlarning turmush tarzi solishtirilib, ma’lum bir fikrga kelinadi. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q, deb bejiz aytilmagan. Insonlar o‘z kelajagini belgilashda oldingi faoliyatni bilmasalar, tuzatib bo‘lmas kamchiliklarga yo‘l ochadilar. Demak, antik dunyodagi, qadimgi Sharq mamlakatlaridagi falsafiy merosni o‘rganish kelajak poydevorini o‘rnatishga yordam beradi.

Uning ilmiy, madaniy, axloqiy tomonlari borki, kelajak avlod undan bahramand bo‘ladi. Ularni o‘rganish zaruratdir.

REFERENCES:

1. Зиёд Давронов (2022). БИОЭТИКАНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ ҲАҚИДА. Academic research in educational sciences, TSDI and TMA Conference (1), 82-84.
2. Давронов, З. Д. (1990). Возможность и действительность. Фан.
3. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) САНОАТ, ФАН-ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ТАБИАТ, ЖАМИЯТ ВА ИНСОНИЯТ ҲАЁТИ БИЛАН ДИАЛЕКТИК АЛОҚАДОРЛИГИ. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 11, 351-358.
4. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) ЖАМИЯТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШУВИДА БОШҚАРУВ ВА ТАРБИЯ САНЪАТИНИНГ ЎРНИ. Academic Research in Educational Sciences. Volume 3, Issue 11, 359-365.
5. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. Ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши ва барқарорлигини белгиловчи муҳим тамойиллар. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.
6. Salimov Baxriddin Lutfullaevich. Бирдамлик ва ҳамжихатлик – ижтимоий муносабатларнинг келажагидир. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(3), March, 2023.